

P-05-254

Kulturmiljöanalys Forsmark

Lars Lundqvist (red), Riksantikvarieämbetet UV Öst

December 2005

Svensk Kärnbränslehantering AB

Swedish Nuclear Fuel
and Waste Management Co
Box 5864

SE-102 40 Stockholm Sweden

Tel 08-459 84 00

+46 8 459 84 00

Fax 08-661 57 19

+46 8 661 57 19

ISSN 1651-4416

SKB P-05-254

Kulturmiljöanalys Forsmark

Lars Lundqvist (red), Riksantikvarieämbetet UV Öst

December 2005

Nyckelord: Kulturmiljö, Landskap, MKB, Miljökonsekvenser.

Denna rapport har gjorts på uppdrag av SKB. Slutsatser och framförda åsikter i rapporten är författarens egna och behöver nödvändigtvis inte sammanfalla med SKB:s.

En pdf-version av rapporten kan laddas ner från www.skb.se

Sammanfattning

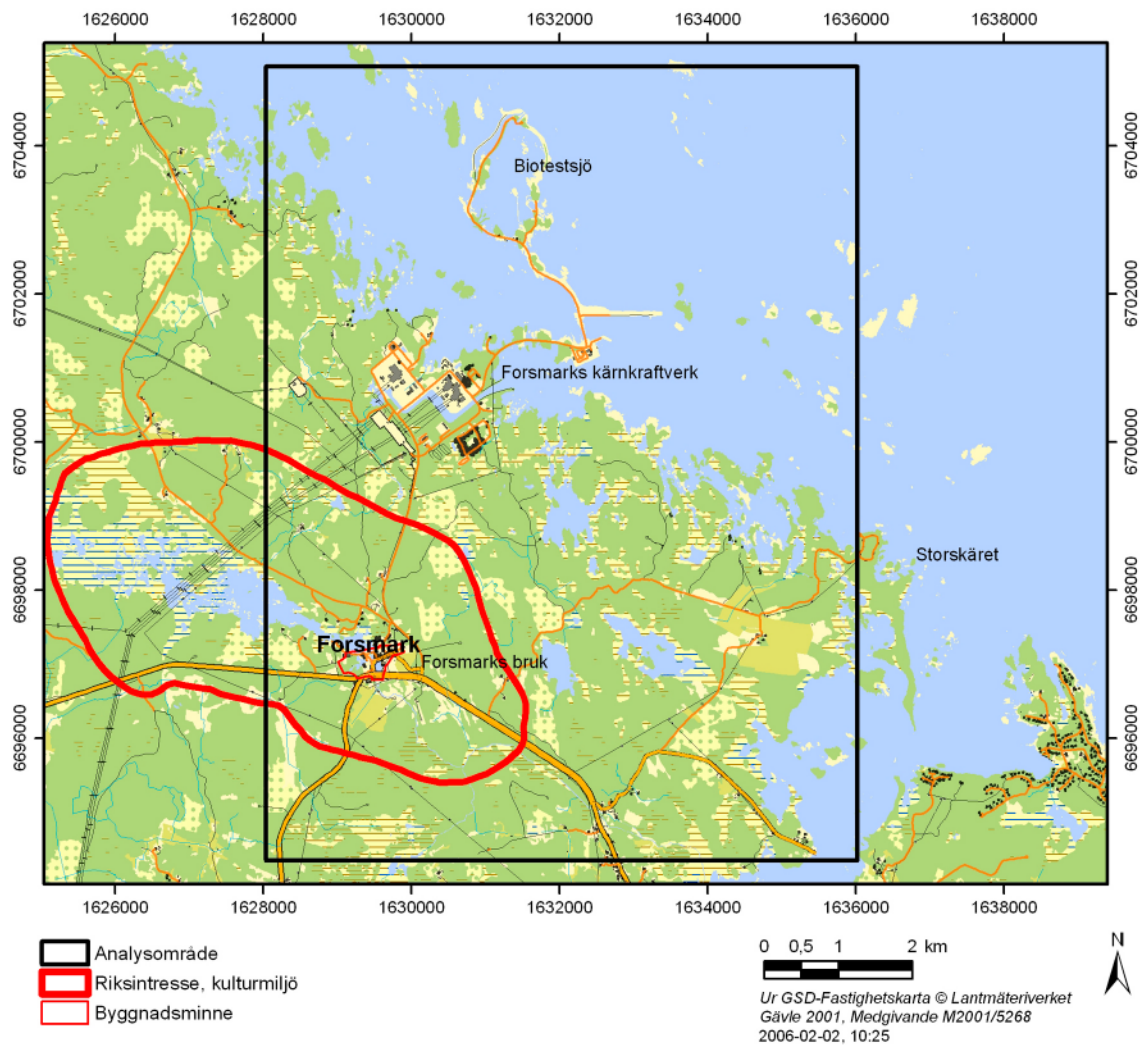
Denna kulturmiljöanalys har utförts inom ramen för Svensk Kärnbränslehantering AB:s (SKB) förberedelser inför ett eventuellt bygge av ett slutförvar och en inkapslingsanläggning i Forsmark i Östhammars kommun. Föreliggande dokument ska fungera som underlag för konsekvensbedömningar avseende kulturmiljön av slutförvar och inkapslingsanläggning, det vill säga vara en del av arbetet med de miljökonsekvensbeskrivningar som ska ingå i ansökan om att bygga och driva ett slutförvar respektive en inkapslingsanläggning.

Området runt Forsmarks kärnkraftverk och Forsmarks bruk är starkt präglad av bruksepoken (figur 1). Från 1500-talets slut fram till slutet av 1800-talet har brukets behov format landskapets utseende och bebyggelsens struktur. En annan karaktärsdanande och yttre faktor är landhöjningen som inneburit att nytt land successivt kommit till. Stora delar av analysområdet (figur 2) blev land först under de senaste tusen åren. I och med kärnkraftverkets etablering har en mer storskalig förändring skett i området, dels vid själva industriområdet och intilliggande skärgård, dels genom nyanlagda vägar.

Inom analysområdet kan man, vid sidan om byggnadsminnet och riksintresset, grovt urskilja tre miljöer med olika kulturhistorisk prägel: Forsmarks bruk, Skogsbygd vid bruket och området kring Storskäret. Var och en har sin landskapsmässiga karaktär men samtidigt förenas de genom att de rymmer spår efter bruksrelaterade aktiviteter: kolning, matproduktion och viss gruvdrift.

EPOKER	Bruksepoken	1500–1900	Bruket – byggnadsminnet Energiproduktion – kolning, vattenkraft Matproduktion – torp, fiskartorp, gårdar Råmaterial – gruvor
---------------	-------------	-----------	---

Figur 1. Järnbruksepoken vid Forsmark har satt stark prägel på landskapet.

Figur 2. Analysområdet vid Forsmark. Den svarta ramen visar analysområdets utbredning.

Innehåll

1	Inledning	7
1.1	Slutförvar i Sverige	7
1.2	Syfte och mål	7
2	Upplägg	9
2.1	Modell och geografisk avgränsning	9
2.2	Kulturmiljövärden	9
3	Förutsättningar	11
3.1	Värderade kulturmiljöer och intresseområden	11
3.2	Lagskyddade fornlämningar och andra kulturhistoriska lämningar	11
3.3	Nationella och regionala miljö kvalitetsmål och kulturmiljömål	11
3.4	Kommunala mål och planer	13
3.5	Utvecklingsambitioner i området	13
4	Forsmarksområdets karaktär	15
4.1	Naturförutsättningar	15
4.2	Landskapstyper	18
4.3	Områdets historiska prägel	20
5	Historien i dagens landskap – kulturmiljöer och värden	21
5.1	Inledning	21
5.2	Forsmarks bruk	21
5.3	Gammal skogsbygd vid bruket	21
5.4	Ung skärgårdspräglad jordbruksmiljö – Storskäret	22
	Referenser	23

1 Inledning

1.1 Slutförvar i Sverige

Vid de båda kärnkraftverken i Forsmark i Östhammars kommun och i Simpevarp/Laxemar i Oskarshamns kommun genomför Svensk Kärnbränslehantering AB (SKB) undersökningar som syftar till att presentera ett underlag för beslut kring lokalisering, bygge och drift av ett slutförvar och en inkapslingsanläggning för använt kärnbränsle i Sverige. Samtidigt projekteras slutförvarets ovanmarksanläggningar och inkapslingsanläggningen. År 2006 avser SKB ansöka enligt kärntekniklagen om att få bygga inkapslingsanläggningen och år 2008 avser man ansöka om slutförvarssystemet.

1.2 Syfte och mål

Denna kulturmiljöanalys är ett bland många bidrag till de miljökonsekvensbeskrivningar som ska bifogas ansökningar om bygge och drift av ett slutförvar och en inkapslingsanläggning.

Figur 1-1. Forsmark med platsundersökningsområdet markerat.

Kulturmiljöanalysen ska ligga till grund för:

- miljökonsekvensbedömningar i djupförvarsprojektet och inkapslingsprojektet,
- projekteringsarbetet i djupförvarsprojektet och inkapslingsprojektet,
- MKB-dokumenterna för slutförvars- och inkapslingsanläggningarna.

Arbetet ska också:

- svara upp mot kraven på en särskild utredning etapp 1, enligt lagen /SFS 1988:950/ om kulturminnen m m (KML),
- kunna användas som underlag för eventuella åtgärder enligt KML.

(Denna del av arbetet redovisas i en separat rapport, P-05-256.)

För att uppnå detta ska kulturmiljöanalysen:

- lyfta fram och tydliggöra värdefulla kulturmiljöer,
- identifiera nyckelfrågor för kulturmiljön dvs identifiera de viktigaste kulturmiljöfrågorna i projekten,
- identifiera möjligheter att skydda och utveckla eller förbättra kulturmiljövärden som berörs av projekteringen, dvs identifiera möjliga skadeförebyggande åtgärder och kompensationsåtgärder (redovisas separat, se P-05-255),
- ta fram förslag till projektanpassade mål för kulturmiljön. Målen kommer att utgöra en del i det miljöprogram som SKB planerar att ta fram för det fortsatta projekteringsarbetet,
- möjliggöra en samlad bedömning av konsekvenserna för kulturmiljön.

2 Upplägg

2.1 Modell och geografisk avgränsning

Den här kulturmiljöanalysen baseras på tankar som presenterats i publikationen /Kulturmiljøet i miljøkonsekvensvärderingar 2000/. Upplägget utgår också från den kulturmiljöanalys som bedrivs inom järnvägsutredningen för projekt Ostlänken, se publikationen /Kulturhistoriskt planeringsunderlag för Ostlänken 2003/. Rapportens idé och upplägg följer i allt väsentligt den i publikationen /Nationell stamväg Motala – E4. Översiktlig kulturmiljöanalys 2001/.

Kulturmiljöanalysen har utförts inom ett 10×8 km stort område, här kallat analysområde (figur 2). Den geografiska avgränsningen har lagts så att det område som SKB:s planerade anläggningar kan komma att beröra omfattas. Kulturmiljöanalysen har även behandlat ett vidare område än analysområdet i den mån det behövs för att förklara analysområdets kulturhistoriska värden.

Inom analysområdet har befintlig kunskap om kulturhistoriska objekt och miljöer sammanställts, kartlagts och översiktligt besiktigats. I huvudsak har lättillgänglig information använts, främst redan utförda arbeten med anknytning till SKB:s verksamhet /Jansson m fl 2004/.

Centralt i analysområdet utreder SKB olika alternativ för slutförvarets anläggningar och inkapslingsanläggning. Hela analysområdet har översiktligt studerats i fält. I vissa avseenden har arbetet fokuserats till det område där det är aktuellt att placera anläggningarna. Detsamma gäller fältarbetet för den särskilda utredningen etapp 1.

Kapitel 4 och 5 baseras på bakgrundsanalyser som utförts av en arbetsgrupp som representerar arkeologi, kulturgeografi, landskapsbildsanalys, bebyggelsekompetens samt MKB-kompetens. Det grundläggande arbetet har i hög grad genomförts individuellt och därefter diskuterats i arbetsgruppen. Resultatet av denna diskussion har sedan legat till grund för en samlad analys som dokumenteras i denna rapport.

Bakgrundsanalyserna har utförts av Katharina Nyström, landskapsarkitekt, Ramböll AB (landskapsbild), Wivianne Bondesson, arkeolog, Riksantikvarieämbetet, UV Öst (arkeologi), Ulf Jansson och Johan Berg, kulturgeografer, Stockholms universitet (landskapet) och Agnetha Pettersson, bebyggelseantikvarie, Upplandsmuseet (bebyggelsekaraktärisering). Bengt Schibbye, landskapsarkitekt och MKB-expert har läst och kommit med värdefulla synpunkter på texter och tankar. Elin Svedberg, SKB/Atrax Energi AB har varit beställare av uppdraget och också bidragit med framförallt MKB-kunskap.

2.2 Kulturmiljövärden

Begreppet kulturmiljö kan ha två olika betydelser och används i denna rapport med båda betydelserna. Begreppet kan ha en mer generell betydelse i meningen att det är en egenskap hos landskapet, ungefär som termen naturmiljö (exempel: ”ta tillvara kulturmiljöfrågorna i planeringen”). I den andra betydelsen är en kulturmiljö ett konkret och, i någon mån, avgränsat geografiskt område med mer definierat innehåll och egenskaper (exempel: ”kulturmiljön runt Forsmark är fortfarande i bruk och är resultatet av ett kontinuerligt jordbruk med rötter i äldre järnålder”). I det senare fallet bildar kulturhistoriska lämningar och landskap ett sammanhang som tillsammans kan läsas ihop till en specifik sorts kulturmiljö.

En kulturmiljöanalys syfte är att lyfta fram de kulturhistoriska värdena och peka ut särskilt viktiga karaktärsdrag som tydliggör varför ett område ser ut som det gör, dvs hur traktens kulturmiljö formats under historiens gång. Genom att känna till landskapets historia kan man också peka ut konkreta kulturmiljöer som är viktiga för att värna landskapets historiska kvaliteter och utveckla dem på ett hållbart sätt.

Värdet i de kulturhistoriska lämningarna ligger i att de ger ett område karaktär. Kulturmiljövärdena har här utgått från följande värdegrunder:

- **Kunskapsvärde:** en fornlämnings eller annan kulturhistorisk lämning uppenbara eller potentiella informationsinnehåll. Många historiska lämningar och i synnerhet förhistoriska fornlämningar är oersättliga som källor till historisk kunskap.
- **Upplevelsevärde:** en fornlämning, fornlämningsmiljö eller en annan kulturhistorisk miljö kan ge upphov till olika upplevelser med visuell, symbolisk eller identitetsskapande innebörd. I regel är det lämningarnas samband med landskapet i övrigt som tillför upplevelsen ett värde. Upplevelsen är ofta individuell och kan alltså skilja sig från person till person. I den här analysen har upplevelsevärdena bedömts av arbetsgruppen. Inga intervjuer har genomförts av en bredare grupp av landskapets brukare.
- **Bruksvärde:** en kulturmiljö kan ha ett bruksvärde för att det fortfarande används. Människor har gjort enorma investeringar under århundraden och därigenom skapat förutsättningar för exempelvis jordbruk och boende. Resultatet är ett på traditionen grundat bruk av bebyggelse och mark som samtidigt som det ger utkomster speglar en historia. Ett historisk präglat landskap har ofta värden som även kan komma att utvecklas till rekreations- och/eller turistmål, och därigenom bli en utkomstkälla för enskilda och samhället.

3 Förutsättningar

3.1 Värderade kulturmiljöer och intresseområden

Följande kulturhistoriskt värdefulla eller intressanta områden har tidigare pekats ut inom analysområdet.

- Forsmarks bruk, riksintresse för kulturmiljövården.
- Ängs- och hagmarker i och runt Storskäret /Åtgärdsplan för bevarande av betesmarker 2005/.
- Kulturhistoriska miljöer i Uppsala län (Johannisfors och Forsmarks bruk) /Jord och Järn 1999/.
- Storskäret. Nationell bevarandeplan för odlingslandskapet /Odlingslandskap i Uppsala län – ett program för bevarande av natur- och kulturmiljövården 1993/.

3.2 Lagskyddade fornlämningar och andra kulturhistoriska lämningar

Följande lämningar som är skyddade enligt lag finns inom analysområdet.

- Landskapsbildsskydd, Forsmarks kyrka § 19 Naturvårdslagen (Miljöbalken).
- Forsmarks bruk, byggnadsminne, enligt lagen (SFS 1988:950) om kulturminnen m m (KML). Arkitekturhistoriskt intressant och mycket påkostad bruksmiljö från 1700- och 1800-talen med enhetlig bebyggelse av vallonbrukskaraktär samt unik engelsk parkanläggning /Jord och Järn 1999/.
- Fornlämningar, skyddade enligt KML, se P-05-256 /Riksantikvarieämbetets Fornminnesregister 2004/.

3.3 Nationella och regionala miljökvalitetsmål och kulturmiljömål

Riksantikvarieämbetet (RAÄ) har det övergripande ansvaret för kulturmiljön i det nationella miljömålsarbetet. Myndighetens uppgift är att stödja länsstyrelsernas miljöarbete samt tillsammans med andra myndigheter utveckla program och strategier för att tillvarata, bruka och utveckla kulturarvet på ett hållbart sätt. RAÄ har särskilt uppdrag i det nationella miljömålsarbetet avseende:

- Värdefull bebyggelse.
- Kulturarvet i kust- och skärgårdsområden.
- Lantbrukets kulturhistoriskt värdefulla ekonomibyggnader.
- Odlingslandskap, fjällens, skogens och våtmarkernas kulturvården.

<http://www.raa.se/miljomal/miljomal.asp> 2005-04-15

I RAÄ:s ansvar ingår att formulera sektorsdelmål baserade på de nationella miljömålen. Av de nio miljökvalitetsmålen som RAÄ arbetar med bedöms följande åtta ha relevans för kulturmiljön vid Forsmark /www.raa.se 2005-04-15/:

Frisk luft: Avser byggnader och deras utsmyckning, statyer, industriminnen och forn-lämningar, som alla kan skadas av föroreningar i luft. Problemet hänförs främst till tätorter och starkt trafikerade områden.

Bara naturlig försurning: Avser nedbrytning av artefakter i jorden. Åtgärder, förutom att begränsa utsläpp till luft, behandlar skogsbruket där man bör undvika nyplantering av gran i rika kulturmiljöer.

Levande sjöar och vattendrag: Under 2005 ska berörda myndigheter ta fram åtgärdsprogram för särskilt värdefulla miljöer vid sjöar och vattendrag.

Hav i balans samt levande kust och skärgård: Senast år 2005 skall en strategi finnas för hur kustens och skärgårdens kulturarv och odlingslandskap kan bevaras och brukas. Senast år 2010 skall minst 50 % av skyddsvärda marina miljöer och minst 70 % av kust- och skärgårdsområden med höga natur- och kulturvärden ha ett långsiktigt skydd.

Myllrande våtmarker: Tar fasta på skydd för våtmarker med höga kulturvärden, bland annat för att undvika att man bygger skogsbilvägar över desamma.

Levande skogar: Målen här tar fasta på att skogsbruket senast år 2010 ska bedrivas så att fornlämningar inte skadas och påverkan på andra kulturhistoriska lämningar undviks eller minimeras.

Ett rikt odlingslandskap: Delmålen inom detta område tar fasta på att samtliga ängs- och betesmarker senast år 2010 ska bevaras och skötas på ett sätt som bevarar deras värden och att hävdad ängsmark och betesmark av de mest hotade typerna ska utökas.

Länsstyrelsen i Uppsala län preciserat och anpassat målet "Ett rikt odlingslandskap" till länets förutsättningar enligt följande /Miljömål för Uppsala län 2003–2010/:

Delmål 10: Till år 2004 ska en inventering göras för småbiotoper och kulturbärande element i odlingslandskapet. Denna inventering ska sedan ligga till grund för ett mål till år 2010.

Delmål 11: Alla jordbruksföretag med värdefulla kulturmiljöer ska kunna erbjudas miljöersättning.

Delmål 12: Alla jordbruksföretag med värdefulla kulturmiljöer ska till år 2004 ha erbjudits rådgivning eller fått delta i kurs om kulturmiljöernas värde och skötsel.

Delmål 13: Senast år 2010 ska byggnader från 1800-talet och tidigare vara kända och uppmärksammade och ges ett fortlöpande underhåll så att de med få undantag kan bevaras för framtiden.

God bebyggd miljö: Före år 2010 ska värdefull bebyggelse vara identifierad och fysisk planering och samhällsplanering ska grundas på strategier för hur värdefull bebyggelse ska tas tillvara, skyddas och brukas.

3.4 Kommunala mål och planer

Kulturmiljön i området berörs även i följande plansammanhang:

”Jord och järn. Kulturhistoriska miljöer i Östhammars kommun.” Dokumentet innehåller en sammanställning av kulturhistoriska miljöer i Östhammars kommun utförd av Upplandsmuseet. Dokumentet används i kommunen, men har aldrig antagits av kommunfullmäktige.

Översiktsplan för Östhammars kommun, Östhammars kommun 2003, Del 1. ”Kommunens viljeinriktning är att de värdefullaste kulturmiljöerna bevaras och inte utsätts för förändringar som skadar områdenas karaktär” /Översiktsplan för Östhammars kommun, Del 1, s 74, 2003/.

/Detaljplan för Forsmarksverket och SFR/, reviderad 1992.

3.5 Utvecklingsambitioner i området

Forsmarks brukmiljö ingår i en satsning för att marknadsföra vallonbruken som besöksmål i Uppland /Föreningen Vallonbruk i Uppland, www.vallonbruken.nu/.

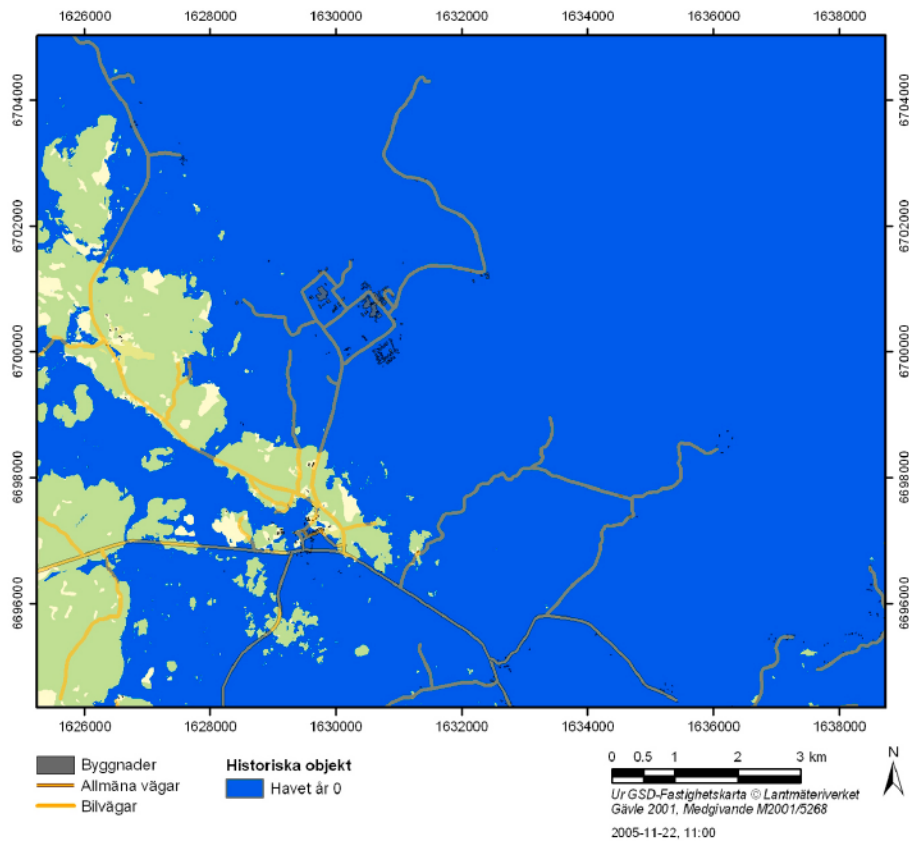
4 Forsmarksområdets karaktär

4.1 Naturförutsättningar

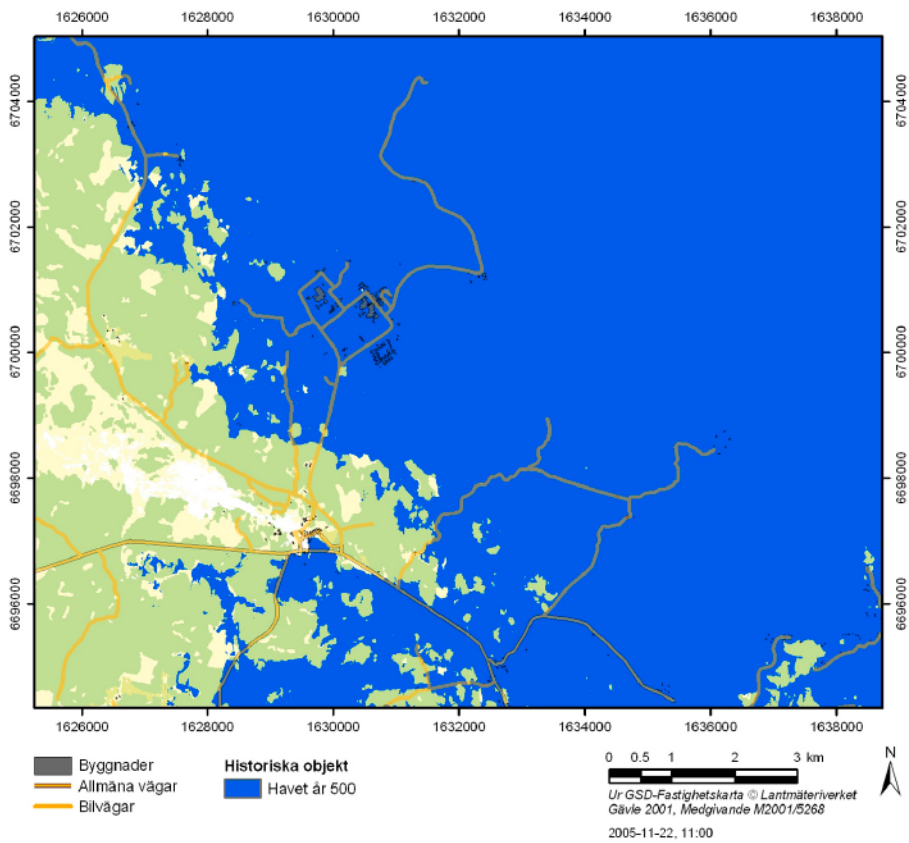
Det fysiska landskapet är förutsättningen för på vilket sätt människor kan använda landskapet. Forsmark ligger i sydligare delen av Öregrundsgrepen som är en vik av Bottenhavet mellan Gräsö och norra Upplandkusten. Det aktuella området är flackt och de relativa höjdskillnaderna är små. De högsta punkterna ligger i analysområdets sydvästra del och når drygt 25 m över havet. Den odlade marken finner vi i regel mellan 0 och 10 m över havet. Det innebär att stora delar av den kustnära odlingsbara marken kommit till ganska sent, tack vare landhöjningen. Trots att berggrunden består av sura vulkaniska bergarter är jorden kalkrik. Detta har sin orsak i att inlandsisen transporterat hit kalkhaltig morän. Detta ger förutsättningar för en artrik och intressant flora och en bördig åkermark.

Analysområdet domineras av en låglänt barrskog med stort inslag av vattendrag och våtmarker. Kustlinjen är flikig och sönderskuren. De högre liggande delarna i terrängen utgörs av berg eller ursvallad blockig morän. Den odlingsbara marken ligger oftast i små oregelbundna fickor i den blockiga moränen. Detta har lett till att åkerytorna är små och har oregelbunden form. Större sammanhängande odlade marker finns bara i anslutning till Forsmarks bruk samt intill Storskäret. I anslutning till de övriga gårdarna i området finns mindre sammanhängande områden med odlingsbar mark. Lägre liggande sankmarker har odlats upp de senaste 150 åren. De flesta av de små odlingarna på utmarkerna är sådana relativt sent uppodlade marker.

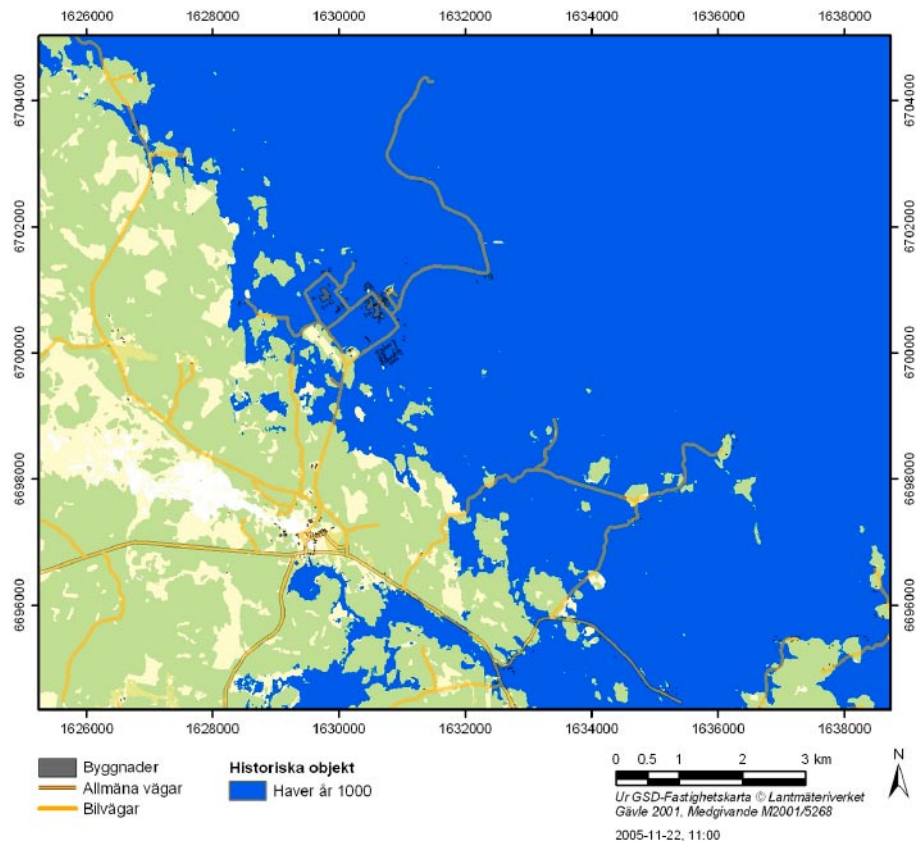
För 1 000 år sedan var bara den sydvästra delen av analysområdet synligt ovan havsytan (se figur 4-1 till 4-4). När detta område var en kustnära trakt anlades några förhistoriska gravar – de enda kända inom analysområdet. I samma område låg föregångaren till Forsmark, Bolunda by och här etablerades under medeltid ytterligare ett par gårdar. För 500 år sedan, när ett kronobruk etablerades i Forsmark, var dagens 2–3 km breda landremsa utmed kusten skärgårdspräglad.

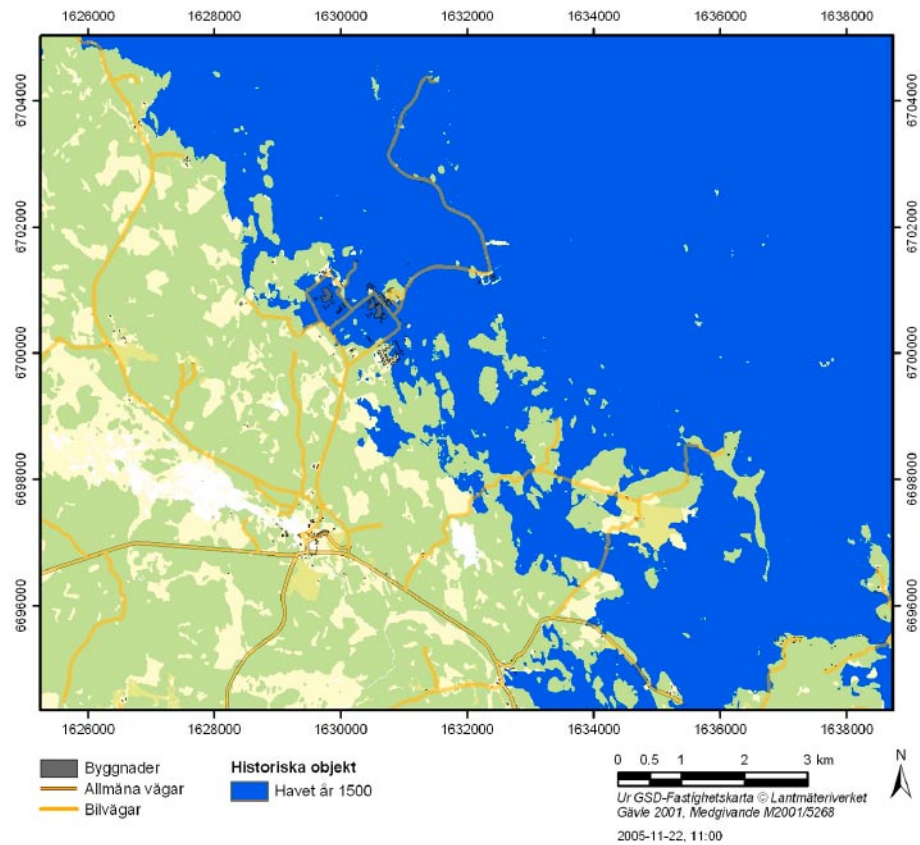
Figur 4-1. Strandlinjen runt Kr f samt dagens vägnät och bebyggelse.

Figur 4-2. Strandlinjen runt 500 e Kr samt dagens vägnät och bebyggelse.

Figur 4-3. Forsmarksområdets strandlinje runt år 1000 samt dagens vägnät och bebyggelse.

Figur 4-4. Forsmarksområdets strandlinje runt år 1500 med dagens vägnät och bebyggelse.

4.2 Landskapstyper

Analysområdet har efter landskapets utseende och funktion delats in i typområden som alla har koppling till områdets naturgeografi och kulturhistoria (figur 4-5) /Nyström 2005/:

- Industrielandskap
- Sjörikt skogslandskap
- Skogsklätt kustlandskap
- Bruksortslandskap
- Odlingslandskap

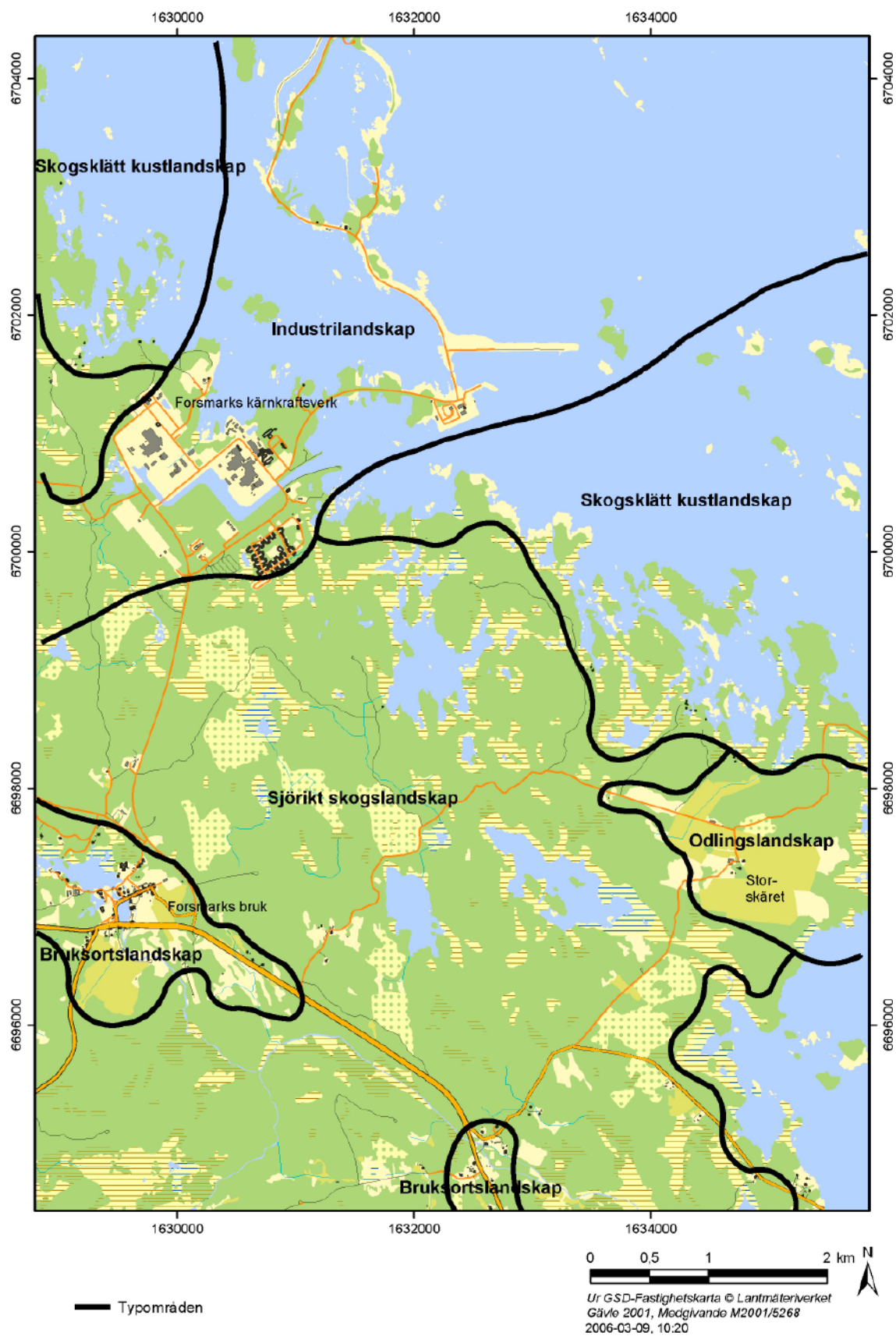
Analysområdet innefattar stora kontraster med den nya tidens industriella och storskaliga formspråk kring kärnkraftverket som speglas mot den mer mänskliga skalan kring bruksorten Forsmark, två skilda industriepoker som var och en påverkat landskapet – och på två vitt skilda sätt. Den småskaliga prägeln finner vi även kring Johannisfors.

Forsmarks bruk lokaliserades till ett område med energi i form av skog och forsande vatten. I dag har dessa energikällor minskat i betydelse medan kärnkraften tagit över som energikälla. Den stora skillnaden är att man nu producerar kraft, där man tidigare konsumerade energi. Ytterligare en faktor som styrde placeringen av bruket hit var att man också hade tillgång till en hamn. Det fick man vid Kallrigafjärden.

Skogslandskapet kring Forsmarks bruk, kärnkraftverket och Storskäret är relativt enhetligt. De tidigare fjärdarna som blivit sjöar bildar tydliga landskapsrum i en flack skogsklädd terräng. Skogen möter havet längs en flack men flikig kustlinje där de små kringlutna vikarna till sin karaktär liknar sjöarna längre inåt land. Tack vare skogens variation och vattnets närvaro är detta landskap rikt och upplevs som småskaligt och intimt. I de äldre skogbestånden finns också en känsla av orördhet och att naturen råder.

De olika områdena har utnyttjats på olika sätt men i hög grad för samma syfte – produktion av järn. Genom den snabba landhöjningen har de maritimt inriktade lämningarna fått en inlandsprägel. I många fall hjälper sjöarna till att förstå dessa lämningars karaktär. Landhöjningen i det flacka landskapet innebär också att förhistoriska lämningar och tidigmedeltida lämningar saknas i skärgård och kustnära områden. De får man söka i mer höglänt terräng. Det innebär att dessa äldre skeden inte präglat området i någon större omfattning.

Utpräglat odlingslandskap finner vi i egentlig mening bara vid Storskäret. Genom det kustnära läget möter vi ännu en gång ett ungt land som odlades upp inom ramen för brukets behov.

Figur 4-5. Analysområdet har efter landskapets utseende delats in i typområden. I söder ligger Johannisfors, en bruksort. (Området innanför kusten i nordväst tillhör det sjörika skogslandskapet.)

4.3 Områdets historiska prägel

Vi vet att i slutet av 1500-talet etablerades ett kronobruk på marken till Bolunda by. En ny tid hade kommit till området, vilken skulle prägla landskap och bebyggelse. Här fanns järnmalm, skog att kola, vattendrag för att driva bälgar och hammare samt tillgång till hamn i Kallrigafjärden.

Namnet Forsmark var till en början knutet till ett fiskebruk (år 1558), därefter förknippas det med järnhantering. Före brukets etablering fanns sannolikt en järnåldersbebyggelse just vid Bolunda och under tidig medeltid pågick sannolikt en kolonisation som resulterade i smågårdar som under senmedeltid eller 1500-tal blev självständiga enheter. Dessa gårdar, samt nyupptagna torp hamnade så småningom under bruket. Före 1500-talets kronobruk fanns flera bondeägda hyttor som hade järnhantering som bisyssla.

Forsmarks bruk var redan i början av 1600-talet ett av Upplands största kronobruk. Men krigsmakten ställde större krav på vapenproduktionen. För att klara den nya situationen krävdes utländskt kapital och nya metoder. Vallonerna drog in och verksamheten expanderade, bland annat med nya anläggningar, till exempel i Johannisfors, som både rymde en hammare och blev plats för utskeppning av brukets produkter (senare även träförädlingsindustri). Forsmarks bruk kom så att bli en del av den dåvarande svenska järnhanterings viktiga och mest storslagna anläggningar.

I mitten av 1600-talet privatiserades bruket. I slutet av 1800-talet upphörde järnhanteringen i Forsmark och verksamheten riktades in på skogsbruket. Många av byggnaderna vid bruket har försvunnit vilket gör att det inte är helt lätt att i anläggningen följa alla aspekter på verksamheten som en gång bedrevs.

Marken inom analysområdet blev snart en del av Forsmarks bruks egendom. Markanvändningen inom området styrdes därför av brukets behov: främst för energi till järnugnarna (träkol) och näring åt bruksfolket (fisk, boskapshållning och åkerbruk). Vid Storskäret uppstod ett jordbruk som drevs av bruksarbetare. I områdets sydvästra del finns även några gruvhål. De senare tillsammans med kolbottnar, rester efter kolarkojor och bruksvägar i skogsmiljö är de konkreta spåren efter brukseran i området.

Bruket har haft en mycket stark central ställning och människornas verksamhet inom området i stort har mycket nära anknytning till brukets behov. Det finns således ett starkt samband mellan bruksområdet och övriga delar av området där enskilda kulturhistoriska lämningar bara kan förstås som en del av bruksepoken. Hela områdets historiska karaktärsdrag har formats av brukstiden. Andra epoker eller historiska processer är inte alls lika framträdande.

5 Historien i dagens landskap – kulturmiljöer och värden

5.1 Inledning

Inom analysområdet kan man grovt urskilja tre kulturhistoriska miljöer med olika prägel och med större värde för kulturmiljövården än området i övrigt (figur 5-1). Var och ett av dessa områden har haft olika funktion och olika kronologiskt djup. Två av områdena sammanfaller delvis med riksintresset för kulturmiljövården (och även det regionala intresseområdet) samt byggnadsminnet för Forsmarks bruk.

Utanför dessa kulturhistoriska miljöer finner vi enstaka områden med kulturmiljöprägel, exempelvis Johannisfors i områdets södra utkant. Där finns spår av en tidig industriell verksamhet samt utskeppning, verksamheter som hör samman med Forsmarks bruk. Området i övrigt är ett relativt ungt landskap som utnyttjades mycket extensivt, kanske främst för jakt och fångst, beten, kolning och skogsbruk – verksamheter som inte lämnat karaktärsdanande spår. Inom detta unga land etablerades kärnkraftverket som sätter sin prägel på denna del av kuststräckan.

5.2 Forsmarks bruk

Forsmarks bruk (figur 5-1) är både lagskyddat byggnadsminne och förklarar som riksintresse och regionalt intresseområde för kulturmiljövården. Bruket var ett socialt, ekonomiskt och kulturellt nav med avgörande betydelse för områdets utveckling från 1500-talet och fram till i dag. Många av brukets produktionsbyggnader har rivits och litet av helhetsbilden har därför gått förlorad.

5.3 Gammal skogsbygd vid bruket

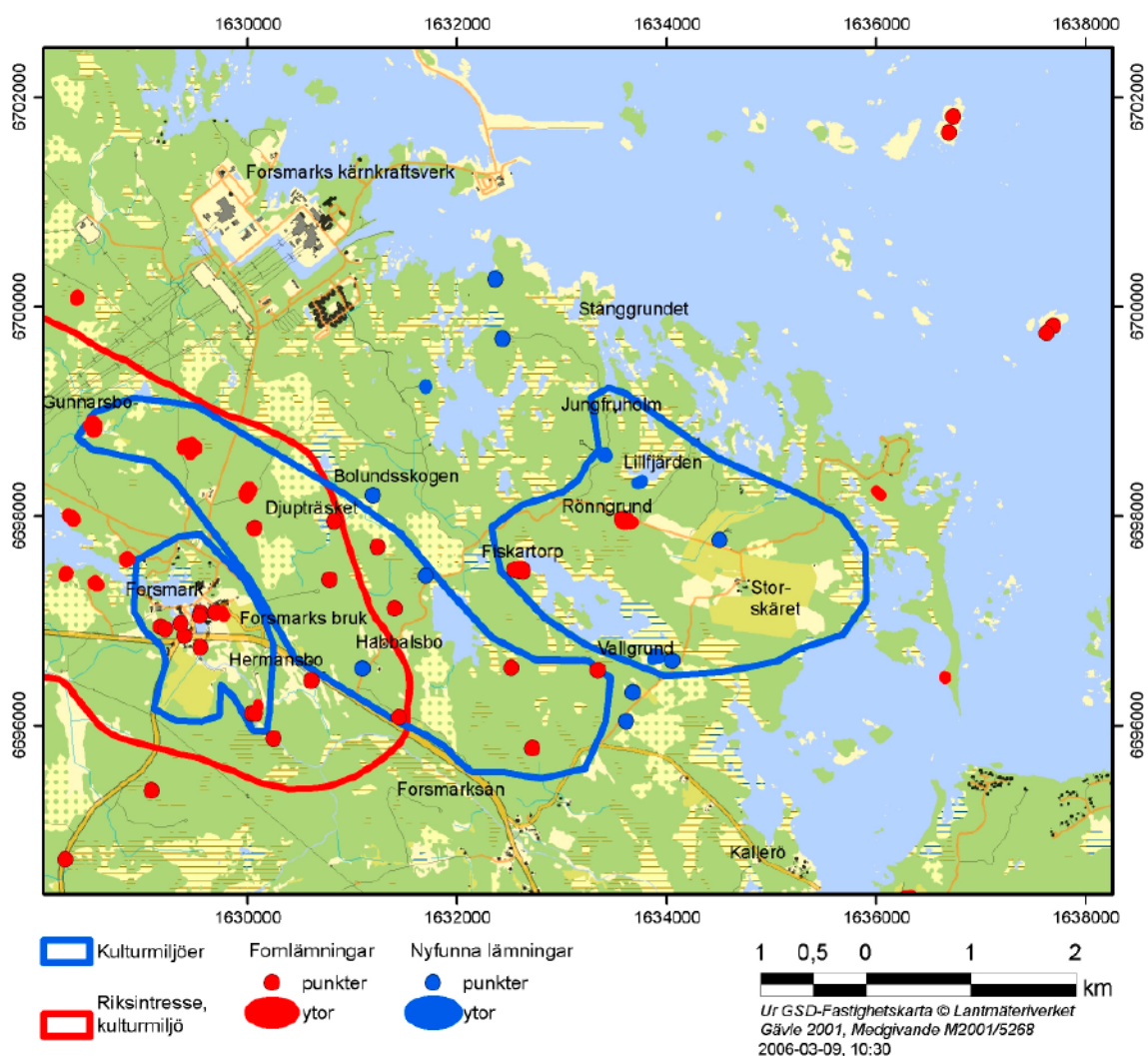
Den andra miljön med anknytning till tidigare värderade områden ligger omedelbart öster om bruksområdet (figur 5-1). Här har en löst sammanhållen och skogspräglad zon markerats på kartan. Inom den finns enstaka järnåldersgravar och medeltida gårdsplatser (i dag bebyggda) som både vittnar om ett skede före bruket, och om en förutsättning för bruket. Men framförallt är det smågårdar, kolbottnar och gruvhål som anknyter till bruksepoken.

Området ligger till stor del inom riksintresset Forsmarks bruk. Denna del av analysområdets betydelse ligger i att det vittnar om råmaterialproduktion och matförsörjning för bruket och att det finns ett äldre, förhistoriskt och medeltida skede i området.

5.4 Ung skärgårdspräglad jordbruksmiljö – Storskäret

Storskäret odlades upp som utgård under 1800-talet och blev en av de mest betydande jordbruksenheterna under bruket. Här finns ett relativt stort sammanhängande odlingslandskap med stora visuella, estetiska värden (figur 5-1). Storskärets odlingslandskap utgör ett bevarandeområde av nationellt intresse /Odlingslandskap i Uppsala län – ett program för bevarande av natur- och kulturmiljövärden 1993/.

Storskärets mark och ekonomibyggnader är idag i privat ägo och utgör en fungerande jordbruksenhet. Brukaren har inte sin bostad på gården, då den sambrukas med andra gårdar. Här finns en djurhållning med köttdjursbesättning, baserad på lösdrift.

Figur 5-1. Värdefulla kulturmiljöer (Forsmarks bruk, Gammal skogsbygd vid bruket och Ung skärgårdspräglad jordbruksmiljö vid Storskäret), fornlämningar och andra kulturhistoriska lämningar.

Referenser

Jansson U, Berg J, Björklund A, 2004. A study on landscape and historical geography of two areas – Oskarshamn and Forsmark. Stockholms universitet, Kulturgeografiska Institutionen. SKB R-04-67. Svensk Kärnbränslehantering AB.

Kulturhistoriskt planeringsunderlag för Ostlänken, 2003. Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen i Södermanland 2003.

Kulturmiljøet i miljøkonsekvensvurderinger, 2000. Nordisk Ministerråd, Nord 2000:17, Köpenhamn.

Miljömål för Uppsala län 2003–2010. Länsstyrelsens meddelandeserie 2003:5.

Nyström K, 2005. Landskapsbildsanalys Forsmark. SKB P-05-253. Svensk Kärnbränslehantering AB.

Odlingslandskap i Uppsala län – ett program för bevarande av natur- och kulturmiljövärden, 1993. Länsstyrelsens meddelandeserie 1993:4.

Sveriges Geografi, 1996. Sveriges Nationalatlas. 1996.

Översiktsplan för Östhammars kommun, 2003. Del 1 och 3. Östhammars kommun 2003.

Detaljplan för Forsmarksverket och SFR. Antagandehandling 1991-04-17, reviderad 1992-05-12. Östhammars kommun.

Otryckta

Eriksson S, 2001. Kulturhistoria och kulturvärden inom platsundersökningsområdet i Östhammars kommun. Hushållningssällskapet i Stockholms och Uppsala län, 2001.

Jord och järn, 1999. Kulturhistoriska miljöer i Östhammars kommun. Upplandsmuseet 1999.

Nationell stamväg Motala – E4. Översiktlig kulturmiljöanalys. Vägverket/Schibbye Landskap AB.

Riksantikvarieämbetets Fornminnesregister, 2004. Fornminnesinformationssystemet FMIS. Riksantikvarieämbetet. GIS-skikt för Forsmarks socken (2004-12-15).

Åtgärdsplan för bevarande av betesmarker, 2005. GIS-skikt. Länsstyrelsen i Uppsala. 2005-03-01.

Hemsidor

Föreningen Vallonbruk i Uppland, www.vallonbruken.nu (2005-05-09).

Miljö kvalitetsmål som berör kulturmiljön. Riksantikvarieämbetet. <http://www.raa.se/miljomal/> (2005-05-09).